

Djelo je velikim dijelom pripremljeno na temelju arhivske građe iz hrvatskih, mletačkoga i bečkoga arhiva. Iz pregleda arhivske građe inače saznajemo da na School of Slavonic East European Studies Library postoji Longworthova zbirka mikrofilmiranih dokumenata o uskocima, snimljena u talijanskim arhivima.

Već je američka kritika konstatirala neke kvalitete ovoga djela. Ivo Banac (University Yale) upozorava na inovacije, a Elinor Muriel Despalatović (Connecticut College) cijeni dokazivanje da je uskočko društvo bilo mnogo složenije nego što se do sada mislilo. U ovom osvrtu nije moguće razmotriti autoričine teze po poglavljima. Isto tako nije moguće ni prema signaturama analizirati proučene spise iz Mletačkog arhiva koji su joj bili dostupni, a našim istraživačima još nisu.

Autorica se potrudila točno razlikovati pojmove u spisima. »Turke« je prevodila kojiput kao Osmanlije, a kojiput kao Muslimane, ovisno o tome imaju li u kontekstu dokumenta nacionalni ili vjerski smisao. Isto tako dobro shvaća da Vlasi i Morlaci imaju kojiput etničko, a kojiput socijalno značenje.

Čini se da je romansirana fama o uskocima na stanovit način ipak utjecala i na ovu knjigu, kojoj se u podnaslovu ističe »Piraterija, banditizam i sveti rat«. Uskočke pljačke dobro su poznata činjenica, ali je otvoreno pitanje je li bilo opravdano posvetiti njima čak tri od ukupno sedam poglavlja knjige (ne računajući uvodno i zaključno) i time preglasiti taj moment.

Trebalo bi gospođi Bracewell odati posebno priznanje na tome što se, koristeći se znatnim dijelom talijanske i njemačke literature, ipak nije nesusjesno povela za stranim zemljopisnim nazivljem, nego je dosljedno upotrebljavala isključivo hrvatska imena.

Andrej Čebotarev

WERNER KELLER, Povijest Židova od biblijskih vremena do stvaranja Izraela, Naprijed, Zagreb 1992.

Izdavačka kuća »Naprijed« objavila je ove godine djelo »Povijest Židova« autora *W. Kellera*. Pojava toga djela zainteresirat će javnost, jer o problemu povijesti Židova nakon biblijskih vremena kod nas nema obilnije literature. Autor knjige posvetio je najveći dio problemu povijesti Židova nakon biblijskih vremena nudeći čitatelju pregled povijesnog razvoja židovskih zajednica širom Europe i svijeta. Određen prostor posvetio je također važnosti židovskih znanstvenika u kulturnoj povijesti Zapada.

Na početku knjige autor nas kratkim poglavljem uvodi u početke povijesti židovskog naroda te čitatelja upoznaje s osnovnim povijesnim događajima do stvaranja Makabejske države. Nakon toga ukratko informira o građanskom ratu u Palestini i dolasku Židova pod rimsku vlast. Problemima rimskog vladanja Palestinom i brojnim sukobima s Rimom posvećuje opširnu prvu cjelinu

knjige, iz koje se mogu kao najvažniji momenti izdvojiti rimska netolerantna politika prema Židovima te neuvažavanje židovskih vjerskih običaja i tradicije, neprestani pokušaji pobuna, pojava prvih progona Židova u gradovima grčkog svijeta te prvi poznati progon Židova u Rimu u vrijeme cara Tiberija, koji je bio izazvan židovskim prozelitizmom. Svakako centralni događaj za Židove bilo je razaranje jeruzalemskog Hrama u vrijeme cara Vespazijana, nakon čega je Židovstvo krenulo drugim putovima. Autor izvještava kako je poslije uništenja Hrama u mjestu Jabna osnovana vjerska škola u kojoj su poučavali najpoznatiji pismoznanci Izraela, i kako je okosnicom vjerovanja za Židove otada tumačenje i proučavanje Zakona. Budući da je to posao rabina, oni tako postaju i duhovni poglavari zajednice. Time je postavljen temelj nastajanju židovskih svetih spisa poznatih pod nazivom Mišna i Gemara, koji zajedno čine Talmud. Istodobno je i u Babilonu počeo procvat židovskih zajednica, pa su u opasnim vremenima progona te zajednice pružale utočišta svojim sunarodnjacima iz Palestine.

Položaj Židova potkraj IV. i u V. stoljeću autor opisuje kao vrlo težak, i to zbog toga što je dolaskom kršćanstva namjesto jedine dopuštene religije nametnut niz ograničenja. Mnogi crkveni oci u svojim su propovijedima govorili protiv Židova, a trajno im je pridat atribut »bogoubojica«. Židovi su isključeni iz svih javnih službi i potisnuti na rubove društva. Jedini uvjet da se njihovo stanje poboljša bilo je pokršćavanje, ali nitko od njih nije htio promijeniti svoje vjersko uvjerenje, dakle svoj identitet. Prema autoru, za Židove je osobito teško stanje bilo u vrijeme bizantskog cara Justinijana, koji ih je mnogobrojnim zakonima potisnuo na rub društva. Ti su zakoni kasnije ušli u većinu zakonika novih država na Zapadu, te je time položaj Židova i unaprijed bio otežan.

Stvaranje novih barbarskih država na Zapadu za Židove je bilo vrijeme relativne tolerancije. Iako je Crkva mnogim ediktima pokušala djelovati protiv Židova, njihova sposobnost za organiziranje gospodarstva i trgovine bila je potrebna vladarima. Keller navodi da je u vrijeme Karolinga i dolaskom arapskih osvajača za Židove nastalo vrijeme procvata. U Europi i zemljama pod arapskom vlašću cvale su židovske zajednice, a najosebujniji razvoj kulture odigrao se u Španjolskoj.

Međutim, izbijanjem križarskih ratova nestaje skladan suživot Židova i kršćana Europe: dolazi do masovnih progona Židova, usprkos protivljenju i papa i careva. Pod utjecajem Crkve donose se u XII. stoljeću protužidovski zakoni: Židovi se moraju posebno odijevati i zabranjeno im je da se bave zanimanjima kojima su se bavili kršćani. Jedino preostalo zanimanje bilo je pozajmljivanje novca uz kamate, što je Židove pretvorilo u predmet mržnje. U srednjem vijeku, kaže autor, pojavile su se optužbe da Židovi čine ritualna ubojstva kršćana i skrnavljenje hostije. Te su optužbe često izazivale krvave progone, iako su se protiv njih izjasnili i mnogi pape. Prava katastrofa zadesila je Židove u vrijeme izbijanja epidemije kuge u Europi, 1348. — njih su proglasili krivima za epidemiju, te je širom Europe uništeno vrlo mnogo zajednica. U istom stoljeću započelo je progonjenje Židova iz mnogih zemalja, a posljednje se dogodilo u Španjolskoj i Portugalu potkraj XV. stoljeća. U Španjolskoj autor navodi interesantan podatak: prvi put je veći broj Židova pristao da se pokrsti, a među progoniteljima bio je i bivši rabin, tada biskup iz grada Burgosa.

Zemlje koje su u to vrijeme pružale gostoprimstvo progonjenim Židovima bile su Poljska, u kojoj je niknula vrlo jaka židovska zajednica, i Tursko Carstvo, koje je iskorištavalo diplomatsku spretnost Židova u pregovorima s kršćanskim vladarima.

Pojavom reformacije nisu se dogodile velike promjene u položaju Židova. Autor navodi stav Luthera, koji je vjerovao da će prevođenjem Biblije na narodni jezik pokrštavanje biti olakšano jer će sami Židovi uvidjeti da su u zabludi. No, to se nije ostvarilo, i Luther ih je zbog toga vrlo grubo napao. Šesnaesto je stoljeće za Židove donijelo još jednu nesreću: papa Pavao IV. napustio je dotad tolerantnu politiku svojih prethodnika i prisilio Židove da borave samo u jednom dijelu grada Rima. Tako je stvoren geto, a primjer pape slijedile su gotovo sve zemlje. U cijeloj Europi počelo je vrijeme u kome su Židovi ograničavani u pravima, onemogućeno im je školovanje i bilo kakvo napredovanje u društvu. Katastrofa je pogodila bogatu židovsku zajednicu na Istoku: Keller navodi podatak da je u sukobima Poljaka, Rusa i Ukrajinaca u osam godina (1648.—1656.) ubijeno blizu pola milijuna Židova. Preživjeli su krenuli na Zapad, a jedina zemlja koja ih je tolerirala bila je Nizozemska. U XVII. i XVIII. stoljeću položaj je Židova bio nepromijenjen, bili su prezirani i potiskivani na rub društva. Prvi znak promjena bila je pojava Mosesa Mendelssohna, prvoga židovskog filozofa koji je uspio razbiti predrasude o Židovima kod nekih uglednih intelektualaca Njemačke u XVIII. stoljeću.

Francuska je revolucija donijela prve nade da će Židovi dobiti građanska prava, no one su nestale porazom Napoleona. Opet se javila stara netrpeljivost prema Židovima, naročito u njemačkim zemljama. Tek 60-ih i 70-ih godina XIX. st. proglašeni su ravnopravnim građanima, no antisemitizam nije iščezao. Keller navodi primjer Njemačke, u kojoj je jedino pokrštavanje bilo garancija da će se Židov tretirati ravnopravno kao i ostali građani. Potkraj XIX. stoljeća pojavio se niz djela koja su dokazivala rasnu superiornost arijevacu nad semitima, pa autor zaključuje da je već tada upotpunjen arsenal antisemitizma koji će dovesti do masovnih progona i uništavanja Židova u vrijeme Hitlera.

Nekoliko stranica posvećeno je i tvorcu cionističkog pokreta Theodoru Herzlu, a vrlo je dobro, iako u sažetom obliku, prikazana sudbina Židova u vrijeme nacionalsocijalističke diktature. U posljednjem poglavlju svoje knjige autor je dao kratak pregled nastanka izraelske države i problema koji su se zbog toga javili na Bliskom istoku. Vrijednost je ove knjige u bogatstvu podataka i preglednom izlaganju materije o kojoj govori. Knjiga ima nekoliko priloga koji će čitatelju olakšati snalaženje u povijesti Izraela, vrlo iscrpno kazalo i rječnik manje poznatih pojmova vezanih uz vjersku i političku povijest Židova. Zbog svega toga ovo se interesantno djelo može preporučiti i kao pomoćni udžbenik za studiranje kulturne i političke povijesti Židova. Ono svakako proširuje naše poznavanje naroda koji je ostavio dubok trag u svjetskoj kulturnoj baštini.

Zlatko Kudelić